

Euskara katedraren mendeurrena Iruñeko Seminarioan

El centenario de la cátedra de euskera del Seminario de Pamplona

Le centenaire de la chaire de basque du Séminaire de Pampelune

Centenary of the chair of Basque at the Seminary of Pamplona

IÑIGO ARIZTEGI, Andres

Euskaltzain emeritua

ainigo@euskaltzaindia.eus

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v1i68.253>

Noiz jaso: 2022-11-22

Noiz onartua: 2023-04-19

Nafarroako Foru Diputazioak orain dela mende bat, 1922an, Iruñean bi euskara katedra sortu zituen. Horietako bat Institutuan eta Maisu-Maistren Eskolan ezarri zena eta bertzea Iruñeko Seminarioan. Lan honetan azken horren bilakaera azaltzen da. Bere sorrera Euskaltzaindiak sustatu zuen, eta hasierako urteetan, XX. mendeko 20ko hamarkadan batik bat, izan zuen ospearen eta arrakastaren gakoa, ezberrik gabe, elizbarrutiko eta Seminarioko arduradunen konpromisoa eta jarrera izan zen. Zailtasunak zailtasun (Gerra Zibila eta haren ondorioak, eta arduradunen babes eskasa), hasierako loraldi hura erabat apaldu zen, eta zenbait urtez euskara ikasgaiari doi-doi eutsi bazitzaion ere, desagertzerira iritsi da mendeurrena betetzerako.

Gako-hitzak: euskara, katedra, Iruñeko Seminarioa, mendeurrena.

La Diputación Foral de Navarra creó hace un siglo, en el año 1922, en Pamplona, dos cátedras de euskera, una para el Instituto y las Escuelas Normales y otra para el Seminario Conciliar. El presente trabajo versa sobre esta última, que fue creada a solicitud de Euskaltzaindia. En sus primeros años, especialmente en la década de 1920, gozó de gran prestigio

y éxito gracias al firme apoyo tanto de las autoridades diocesanas como de las del propio Seminario. Circunstancias posteriores (la Guerra Civil y sus consecuencias, y el escaso apoyo de las autoridades dirigentes) condicionaron seriamente el desarrollo de aquel esplendor inicial, y aunque a lo largo de varios años el euskera se mantuvo como asignatura, siquiera a un nivel mínimo, ha quedado extinguido antes de cumplirse el centenario.

Palabras clave: euskera, cátedra, Seminario de Pamplona, centenario.

La Députation forale de Navarre créa il y a un siècle, en 1922, deux chaires de basque, l'une pour l'Institut et les Ecoles normales et l'autre pour le Séminaire de Pampelune. Ce travail concerne celle du Séminaire de Pampelune qui fut créée à la demande l'Académie de la langue basque – Euskaltzaindia. Elle fut soutenue dès le début par Euskaltzaindia, plus particulièrement dans les années 20, et connut un grand prestige et beaucoup de succès grâce à l'appui solide des autorités diocésaines et du Séminaire lui-même. Des circonstances postérieures (la guerre civile et ses conséquences, et le manque de soutien des autorités dirigeantes) mirent sérieusement à mal ce prestige initial et, bien que le basque ait pu demeurer pendant de nombreuses années une matière à part entière, bien qu'à un niveau minimum, elle disparut avant d'atteindre son centenaire.

Mots-clés : langue basque, chaire, Séminaire de Pampelune, centenaire.

A century ago, in the year 1922, the Navarra provincial authority set up two chairs of Basque, one at the teacher training college and institute and the other for the Conciliary Seminary. This paper deals with the latter, created at the request of Euskaltzaindia. In its early years, especially in the 1920s, it enjoyed considerable prestige and success thanks to the firm support of both the diocesan authorities and the Seminary itself. Later on, changed circumstances (the Spanish Civil War and its consequences, and a lack of support from the authorities) put an end to this initial success, and even though the Basque language continued to be taught as a subject for several years, this came to an end before the centenary was reached.

Keywords: Basque, chair, Seminar of Pamplona, centenary.

IÑIGO, Andres (2023). «Centenary of the chair of Basque at the Seminary of Pamplona», *Euskera ikerketa aldizkaria*, 68, 1: 11-30.

1. Sarrera

Iruñeko Seminarioko Euskara katedraren sorreraren mendeurrena (1922-2022) dela eta, artikulu honen xedea da katedra horrek mendean zehar izandako bilakaeraren berri ematea. Baina, sarrera gisa, lagungarri iruditu zaigu sorreraren aitzineko hiruzpalau hamarkadatan zehar gai honen inguruan Iruñean izandako zenbait saiakera gogora ekartzea, laburki bada ere.

Izan ere, Bigarren Karlistaldiaren ondotik eta foruen abolizioaren ondorioz, euskara atzerakada azkarra jasaten ari zen Nafarroan. Egoera kezkgarri hari aurre egiten saiatu ziren urteetan barrena zenbait elkarte. Elkarte horietako lehenbizikoa Nafarroako Euskal Elkargoa (“Asociación Euskara de Navarra”) izan zen, Juan Iturralde y Suitek, Arturo Campiónek eta abarrek bultzatua; 1877an sortu zuten. Horien pentsaera nagusia honetan oinarritzen zen: herri batek bere izaerari eutsiko badio, bere hizkuntza gorde beharko du, eta, alderantziz, hizkuntzei eutsiz gero, herriaren izaerak ere iraungo du (Erize 1997: 476). Eta lorpen horretarako abian jarri zituzten ekimenen artean aipagarrienetako bat honako hau izan zen: Foru Diputazioari euskararen irakaskuntza bultzatzeko eskaera egitea eta, bereziki, maisu-maistrak lan horretarako ongi prestatzeko baliabide gisa, Euskara katedrak sortzea Irakasle Eskolan eta Institutuan (Erize 1997: 480).

Eskaera iritsi ondotik, 1886an Foru Diputazioak onartu zuen Euskara katedra sortzea zegokion baliabide ekonomikoaz hornitua. Onartu bai, baina zoritxarrez, gauzatu ez, ez baitzen katedraren deialdia bera ere egin. Handik urte batzuetara, 1897an, bigarren saiakera bat izan zen. Hartan, Diputazioak Maisu-Maistren Eskolarako (“Escuela Normal”erako) katedra sortu eta 1.500 pezetarekin hornitzea onartu zuen, eta deialdia ere egin zuen. Epaimahaikide izan ziren Dámaso Legaz, Resurrección María Azkue eta A. Campión jaunek, ordea, aurkeztu ziren lau hautagaien artean bakarrik ere gaitzat eman ez zuten gero, lanpostua hutsik geratu zen, eta nonbait Diputazioak ez zuen interes handirik izan bigarren deialdi bat egiteko (Urmeneta 1996: 239). Zenbait urte geroago, 1913an, Diputazioak, berriz ere, onartu zuen Maisu-Maistren Eskolarako Euskara katedra sortu eta 2.000 pezetaz hornitzea, baina abian jartzeko falta zen urratsa ez zuen gauzatu, ez baitzen deialdirik egin. Zer zela eta ez zen gauzatu hiru saiakera

horietatik bakarrik ere? Diputatuen jarreran zegoen gakoa nonbait. Urte horietan zehar diputatu gehienak hitzez edota ustez euskararen alde, ez behintzat aurka, agertzen baziren ere, praktikan ordea, ez ziren sustatzearen alde nabaritzen zirenetakoak; alderantziz, teorian ontzat emandakoa praktikara eramateko orduan hoztasuna agertzen zutenetakoak ziren (Erixe 1997: 411-412).

Horietaz gain, Euskara katedra Iruñeko Seminarioan sortzeko saiakerak ere izan ziren. Beharra eta kezka nabariak ziren. Erraterako, A. Campiónen iritziz ulertezina zen seminarioetan Euskara katedrarik ez izatea:

Los sacerdotes bascongados salen de los seminarios sin la más ligera tintura científica de la lengua en que han de predicar y confesar, es más, habiendo abandonado su uso durante muchos años. (Urmeneta 1996: 249)

Saiakeretako bat 1897an egin zen. Pedro Uranga Foru Diputazioko idazkari zenak bultzatuta, erakunde horretako batzorde bat apezpikuari joan zitzaion bisitan proposamena egitera. Harrera ona agertu arren, ez zen bertzelako pausorik ematea lortu. Bigarren aldiz 1914an (Urmeneta 1996: 244) eta hirugarrenez 1916an (Urmeneta 1996: 250-251) joan zitzaion batzordea apezpikuari gai berarekin, baina erantzuna lehenbiziko bisitan hartutako bertsua izan zen nonbait.

2. Katedraren sorrera

Azkenik, Nafarroako Foru Diputazioak, 1922ko urtarrilaren 19an egindako bilkuran, bi euskal katedra ezartzea erabaki zuen Iruñean, bata Institutuan eta Maisu-Maistren Eskolan 3.000 pezetako diru-kopuruarekin, eta, bertzea, Seminarioan 1.500 pezetakoarekin. Foru Diputazioaren bilkura horretan, Manuel Irujo diputatua izan zen proposamena egin zuena:

Seguidamente manifestó el Diputado Sr. Irujo la necesidad de que se establezcan cátedras para la enseñanza del vascuence [...] Discutida suficientemente la proposición del Sr. Irujo, se acordó limitar la enseñanza de lengua vascongada a una cátedra en el Seminario Conciliar con la dotación anual de 1.500 pesetas y otra en el Instituto de

segunda enseñanza con 3.000 pesetas, pero debiendo suprimirse ambas cátedras si no asistiese número suficiente de alumnos. (agirien 184. liburukia, 62. or.)

Seminariokoari dagokionez, Euskaltzaindiak Diputazioari hala eskatuta ezarri zen, eta Akademiak gai honen inguruan izan zuen kezka eta interes berezia egiaztatzen da 1920tik 1924 bitarteko zenbait batzarretako agirietan:

- 1920ko azaroaren 22ko batzarrean aipatu zen Euskaltzaindiak Iruñeko apezpikuari gutun bat igorri eta, erantzunik jaso ez zenez gero, erabaki zela Damaso Intza, Julio Urkixo eta A. Campiñón euskaltzainak izendatzea apezpikuarekin hitz egitera joan eta ondoko eskabide bikoitz hau egiteko: Seminarioko ikasketetan euskararen irakaskuntza sartzea eta Iruñeko elizbarrutiko agerkari ofizialean (*Boletín Oficial Eclesiástico* izenekoan) argitaratzen ziren pastoralak euskaraz ere agertzea.
- Urte bereko abenduaren 29ko batzarrean bertze bi erabaki hauek hartu ziren: bata, euskalari jakintsua behar zuela izan Seminarioan ezarriko zen euskararen irakaskuntza bere gain hartuko zuen irakasleak; bertzea, agerkari ofizialean pastoralak euskaratzeko arloaren ardura D. Intza eta Blas Goñi jaunek hartzea.
- 1921eko ilbeltzaren 27ko batzarrean D. Intzak jakinarazi zuen apezpikuak gutun baten bidez aditzera eman zuela agindutako gaien gain zegoela.
- 1922ko maiatzaren 22koan, D. Intzak aditzera eman zuen Seminarioko errektorea euskara jartzearen alde zegoela eta apezpikuak zeregin horretarako irakasle bat ere izendatuko zuela. Aldi berean, D. Intzak galdetu zuen ea Euskaltzaindiak laguntzarik ematen ahalko zuen. 500 pezeta ematea erabaki zuen Akademiak.
- Urte bereko ekainaren 22ko batzarrean, berriz ere, D. Intzak informazio berri hau eman zuen: jadanik erabakia zegoela Seminarioan euskararen irakaskuntza ezartzea eta horretaz arduratuko zen irakaslea Uharte Arakilgo seme eta Arraiozko erretore zen Esteban Irañeta jauna izanen zela. Halaber, galdegin zuen Euskaltzaindiaren dirulaguntza 500 pezetakoa izan beharrean posible izanen ote zen 1.000 pezetakoa izatea. Euskaltzaindiaren erabakia baiezkoa izan zen, alegia, Nafarroako Foru

Diputazioak Euskaltzaindiari agindutako 3.000 pezetako dirulaguntza-tik 1.000 gogoz emanen zituela helburu horretarako.

Eta hala egin ahal izan zuen handik hilabete batzuetara (1923ko otsaila-ren 28ko batzarrean), hain zuzen ere, Foru Diputazioaren 1922ko abuztua-ren 2ko bilera-agirian egiaztatu zelako Euskaltzaindiari agindutako dirula-guntza gauzatu zela:

S. E. se enteró de una comunicación del Director de la Academia de Lengua Vasca de Bilbao Sr. Azkue dando las gracias por la subvención de tres mil pesetas anuales concedidas para dicha Academia; y se dispuso hacer efectiva la consignación del presupuesto con destino a dicha subvención. (agirien 185. liburukia, 29. or.)

Azkenik, Diputazioak 1922ko urriaren 17ko bileran onartu zituen bi kate-dretako izendapenak, E. Irañeta Seminariorako eta Jesus Aranzadi Institutu eta Maisu-Maistren Eskolarako. Seminarioko katedra 1922ko azaroaren 20an jarri zen abian, eta hala jakinarazi zitzaion Diputazioari. Erakunde honetan urte bereko abenduaren 5ean izandako bileran jakinarazpen hau eman zen:

S. E. se enteró de una comunicación del Rector del Seminario Conciliar de San Miguel de Pamplona, participando que el día 20 de noviembre último dieron comienzo en dicho Seminario las clases de la Lengua Vascongada a cargo del profesor nombrado por S. E. Don Esteban Irañeta y la forma en que se han establecido dichas clases. (agirien 185. liburukia, 113. or.)

3. Lehenbiziko ikasturtearen balorazioa

Katedra ezarri zen lehenbiziko ikasturtearen amaiera aldera, Euskaltzaindiaren 1923ko maiatzaren 28ko batzarrean, Nestor Zubeldia Seminarioko errektore jaunaren gutun baten berri eman zen, zeinetan Akademiari eskatzen zion ikasturtearen amaierako etsaminak ikertzera joateko. A. Campi3n eta D. Intza izendatu zituen zeregin horretarako Akademiak.

Hurrengo batzarrean, ekainekoan, D. Intzak azaldu zuen, bai berak, bai bilerara joaterik izan ez zuen A. Campi3nek pozez eta atseginez egiaztatu

izan zutela etsaminetako bikaintasuna. Euskaltzaindiak erabaki zuen zori-
nik beroena igortzea errektore jaunari.

Bikaintasun horren berri tokiko prentsan ere eman zen; erraterako, *El Pensamiento Navarro* egunkarian argitara emandako “La cátedra de euskera en el Seminario” izenburuko artikulua honela zioen:

Se han celebrado en el Seminario Conciliar los exámenes de la lengua vasca. La cátedra de euskera, como recordarán nuestros lectores, fue solicitada por la Academia de la Lengua Vasca y los gastos de la misma sufragados por la Excma. Diputación, habiéndose abierto en Noviembre de 1922. La asignatura ha sido obligatoria para todos los alumnos de primero y segundo curso de Filosofía, pertenezcan o no a los pueblos vascongados, habiendo acudido de los primeros 25 y 28 de los segundos; de los de tercero han acudido voluntariamente cinco alumnos.

Además de estas clases diarias que se han dado a los filósofos, ha habido todos los domingos una clase o conferencia para los alumnos de los cinco cursos de Teología, que son los últimos de la carrera.

El resultado de los exámenes ha sido en extremo satisfactorio, habiéndose podido apreciar la labor grandiosa llevada a cabo por el celoso profesor vasco don Esteban Irañeta.

También puede verse la aplicación y entusiasmo de todos los alumnos por el estudio de la hermosa lengua euskara, pues hasta los que son hijos de los pueblos en donde por desgracia no es conocida, han conseguido traducir en solo cinco meses de estudio el vascuence con gran facilidad. ¿No es ésto verdaderamente encantador?

El resultado de los exámenes, pues, ha sobrepujado, según nuestros informes, a todas las esperanzas del profesorado. Nosotros hemos de felicitar efusivamente al culto profesor de vascuence del Seminario, don Esteban Irañeta, por el éxito conseguido, y a los alumnos por su aplicación.

No terminaremos esta líneas sin animar a la Excma. Diputación Foral de Navarra, continúe prestando toda su valiosa colaboración a la clase de euskera, establecida en el Seminario Conciliar de Pamplona. (8128. zk., 1923-06-08koa, 3. or.)

4. Implikazioa eta konpromisoa

Aipatzekoa da Seminarioan gai honi hasieratik eman zitzaion garrantzia eta indarra; izan ere, hiru ikasturtez (1922-1925) Filosofiako lehenbiziko eta bigarren mailetako ikasle guzientzat derrigorrezko ikasgaia izan zen eta hautazkoa hirugarren mailakoentzat, eta eskola ordua egunerokoa denentzat.¹

Iruñeko elizbarrutiak gaiari eman zion garrantziaren bertze seinaleetako bat ere agerikoa da. Garai hartan ohikoa zen elizbarrutiko agerkari ofizialean (*Boletín Oficial Eclesiástico*) ikasturte bakoitzaren amaieran argitaratzea, mailaz maila, apezgaiek ikasgai guzietan lortzen zituzten emaitzak (*Meritissimus*, *Benemeritus*, *Meritus* edo *Suspensus*). Bada, 1922-1923 ikasturtean eta hurrengo bizpahirutan Filosofiako hiru mailetako emaitzen ondotik, atal berezian gehitu ziren ikasleek Euskarari lortutako emaitzen zerrendak. Onak benetan, 1922-1923 ikasturteko emaitza orokorrak honako hauek izan baitziren: % 25,45 *Meritissimus*, % 60 *Benemeritus*, % 14,54 *Meritus*; *Suspensus* bakarrik ere ez.

Halaber, aipatzekoa da ikasleen euskararekiko interesa eta jarrera. Erraterako, 1923ko udako oporren aitzinetik, Euskaltzaindiaren *Erikizundi-Irukoitza* proiektuan lan egiteko asmoa agertu zuten, eta baita egin ere. Izan ere, D. Intzak 1924ko otsailaren 29ko Euskaltzaindiaren batzarrean jakinarazi zuen apezgaiek 1923ko udako oporretan egitasmo horretako sei gutun bete zituztela.

1924an irakaslea aldatu zen. Arribeko² seme eta Etulaingo apez zen Miguel Intxaurren izendatu zuten, eta ardura horretan aritu zen bortz urtez, 1929ra arte. Intxaurrendok, Irañetak bezala, Arrigarai (Celestino Peralta) jaunaren *Gramática del euskera* erabili zuen metodo gisa. Intxaurren doktorea zen, 1927an izendatua euskaltzain urgazle. Euskararen alorrean bere

¹ Elizbarrutiko agerkari ofizialean urtero argitaratu ematen zen Seminarioko Ikasketa Planen arabera, 1922tik 1936ra bitartean, ikasleek eguneroko izaten zuten eskola ordua. Honekin bat ez datoreen baieztapen bat egin izan da, erraterako «En el Seminario de Pamplona fue establecida una cátedra de euskera, dada en días alternos» (Jimeno Jurío 1997: 223).

² Zenbait argitalpenetan, hala nola *Lur Hiztegi Entziklopedia*-ko 6, 53. orrialdean eta *Wikipedia Entziklopedia* Aske-ko argitalpen elektronikoan, Intxaurrendoren sorterritzat *Aribe* ematen dute *Aribe* eman beharrean, hau da, Aezkoa ibarreko *Aribe* Araitz ibarreko *Arribe*-tzat hartuz.

bi lan, behinik behin, aipagarriak dira. Bata, Seminarioko 1926-1927 ikasurtearen hasierako hitzaldia “La Iglesia y el Euskera. Obligación de hablar al pueblo en su lengua nativa y de cultivarla” izenekoa. Bertzea, 1928an, Seminarioko irakasle izandako epearen amaiera aldera argitara eman zuen *Método Práctico del Euskera* liburua.³

5. Elizbarrutiaren jarrera baikorraren eragina

Azvimarratzekoa da euskarak XX. mendeko 20ko hamarkadan Iruñeko elizbarrutian izan zuen loraldia. Horren bultzatzaile izan zirenen artean nabarmentzekoak dira, behinik behin, ondoren aipatuko ditugun bi pertsonak.

Bata, Mateo Muxika apezpiku idiazabaldarraren eragina Iruñeko apezpikua izan zen urteetan (1924-1928), euskarak nolabaiteko loraldia izan baitzuen biziki sustatu zuen elizbarrutiko esparru batzuetan. Horien artean, beharbada aipagarriena, Seminarioan euskara derrigorrezko ikasgaia ezarri ondoren, gai horren irakaskuntzak izandako babes ofiziala. Horrekin batera, euskarak izan zuen bultzada eta ikusgarritasuna zenbait ekitalditan, hala nola Teologiako ikasleei B. Goñi irakasleak euskal kulturaren inguruan asetero ematen zizkien hitzaldiak eta urteroko San Tomas egunetan Seminarioan egin ohi ziren ekitaldi akademikoetan euskarari ematen zitzaion presentzia. Urte horietako agerkari ofizialean aipatutako ekitaldi akademiko horien berri ematen zen gisa honetako aipamenetan:

...y puso fin a esta primera fase literaria de la fiesta el alumno (...) con una hermosa y delicada poesía vascongada que, como las anteriores, fue muy aplaudida: agradó a los vascongados la claridad y propiedad del lenguaje... (1521. zk., 1924-03-20koa, 145. or.) edota

...los pequeños humanistas declamaron también lindísimas composiciones poéticas alusivas (al santo) redactadas en latín, castellano y en el milenario euskera. (1629. zk., 1928-03-15ekoa, 169. or.)

³ Honela dio liburu horren (Intxaurren 1928) sarreran: «Después de cuatro años largos que he dedicado a la ardua tarea de enseñar el euskera a mis queridos estudiantes del Seminario de Iruña, me he lanzado, por fin, a publicar este *Método Práctico del Euskera*».

Baina ez zen Seminaria soilik mugatu presentzia hori. Urte horietan zehar euskarara itzulitako zenbait pastoral argitaratu ziren elizbarrutiko agerkari ofizialean, bai eta euskaraz egiten zen parroketan errezatu ohi ziren otoitzen testu moldatuak ere.

Testuen kalitatea ere M. Muxika apezpikuaren kezketako bat izan zen. Hartara, agerkari ofizialean argitara emandako «Único texto del Catecismo vasco» izenburuko gutunean aditzera eman zuen bazirela Nafarroan testu ezberdineko bederatzi dotrina eta, orokorrean, edukien aldetik hutsune nabariak zituztela eta, hizkuntzari zegokionez, kalitate hagitz eskasekoak zirela:

Nada menos que *nueve* son los textos distintos de Catecismo vasco entre nosotros. Uno manuscrito, deficientísimo, que ni siquiera da noticia de algunas verdades importantísimas de nuestra Religión Sacrosanta. *Ocho* impresos que corren de mano en mano, los *ocho*, con honrosa, aunque relativa excepción de solo dos, están escritos con giros, expresiones y vocablos tan inadmisibles en la lengua vasca que la desfiguran por completo y repelen al lector. (1620. zk., 1927-11-02koa, 558. or.)

Hori guzia zuzentzeko, bere aginduz, D. Intzak prestatutako *Kristau ikasbidea* inposatu zuen testu ofizial eta bakar gisa elizbarruti guzirako:

Al efecto, acaba de publicar por Nuestra Orden y mandato el R. P. Dámaso Inza, Capuchino, un Catecismo vasco que es completo y bueno por su fondo, debida extensión, pureza de lenguaje, no rebuscado sino natural, y giro propio de la lengua vasca (...) Imponemos, en consecuencia, el Catecismo vasco del R. Padre Inza, *como único texto oficial obligatorio* para todos los pueblos y parroquias de habla vasca, y al aceptarlos con rendida sumisión, y al explicarlo Nuestros venerables sacerdotes deben guardarse de introducir modificación alguna de vocablos distintos al texto, para no incurrir de nuevo en el mal que hemos conseguido evitar. (1620. zk., 1927-11-02koa, 558. or.)

Bertzea, M. Intxaurren euskara irakaslea. 1926-1927 ikasturtearen hasierako ekitaldian apezpikuaren, Seminarioko klaustroaren eta apezgai guztien aitzinean “La Iglesia y el Euskera. Obligación de hablar al pueblo en su lengua nativa y de cultivarla” izenburuko hitzaldian, urte berean argitara eman zuenean (Intxaurren 1926), argi azaldu zuen herriari zergatik hitz

egin behar zaion bere ama-hizkuntzan eta zergatik landu behar den herriaren ama-hizkuntza.

Abiapuntu gisa dio elizbarrutian hagitx nabaria zela aspalditik bizi zen euskal kultura eza. Errealitate horren lekuko aipatzen ditu material egokiaren falta ebanjelioaren berri emateko, predikuak prestatzeko, dotrina irakasteko eta abarretarako. Hori guzia ezjakintasunaren ondorioa zela dio, hau da, ezagutzen ez zirelako Elizaren beraren aginduak, arauak, gomendioak... Eta utzikeria horrek sorrarazi zuela, neurri batean, hedatzen ari zen euskararen aurkako jarrera edo etsaitasuna.

Eta sarrera horren ondotik, bi atal hauek garatzen ditu:⁴

- 1) Herriari bere ama-hizkuntzan hitz egin behar zaio. Egiatzapen horretarako hiru oinarri hauek ematen ditu:
 - a) Ebanjelioa. Honen zenbait pasartetan argi azaltzen dela dio. Erra-terako:
 - Jesus bera juduei ez zitzaion mintzatu inbasoreen edo hizkuntza-menderatzaileetan (ez grezieraz, ez latinez), tokiko herri hizkeran baizik, arameraz alegia.
 - Espiritu Santuak apostoluei tokian tokiko hizkeran egiteko dohaina eman zien.
 - San Paulok eta gainerako apostoluek ere tokian tokiko hizkeran egiten zutenak hautatzen zituzten apez eta apezpiku.
 - b) Elizaren doktrinak eta gomendioak horren alde mintzo dira:
 - Laterango IV. Kontzilioak (XIII. mendea) bertako ama-hizkuntzan egiteko gai ziren apez eta apezpikuak hautatzeko agintzen du.
 - Trentokoak (XVI. mendea) ere agintzen du testuak tokian tokiko hizkuntzara itzultzeko, predikuak eta abar dagokion ama-hizkuntzan egiteko, eta ahalegintzeko tokian tokiko jendea prestatzen apez izateko.

⁴ Bi atal horiek argitalpenaren 12-54 orrialdeetan biltzen ditu. Horien laburpena euskarara itzulia da ondoren azaltzen duguna.

- Fedearen Propagandarako Kongregazioak 1778ko dekretuan misiolarietara eskatzen die ahaleginak egiteko bertako hizkuntza ikasteko, eta 1920koan bertako hizkuntzan egiteko otoitzak, kantak, aitortzak... Are gehiago dio: aski dela pertsona bat bakarra izatea ama-hizkuntza bertzerik ez dakiena, misiolariak hizkuntza hori ikasi behar izateko.
 - Benedikto XV.aren *Maximum illud* (1919) eta Pio XI.aren *Rerum Novarum* (1926) entziklikek diote Elizaren nahia dela ama-hizkuntza dakitenen artean saiatzea apez izanen direnak prestatzen, hizkuntza horretan egin diezaieten bertakoei.
- c) Arrazoiaren agindua (“El dictado de la razón” Intxaurrondoren hitzetan):
- Nola ulertu apez batek, zer erranen dutenen beldurrez edo bere erosotasun pertsonalagatik, euskaraz ez egitea ama-hizkuntza euskara dutenei? Horrela jokatzeko Ebanjelioaren eta Elizaren espirituaren kontra jokatzeko da.
 - Begi-bistakoa da, erlijio eta kontzientzia kontuetan, euskaldun bat aunitzez hobeki moldatzen eta komunikatzen dela bere ama-hizkuntzan egiten dion apez batekin, bertze hizkuntza batean egiten dionarekin baino.
 - Begi-bistakoa, halaber, Nafarroako herri euskaldunetan elizkizunak, sermoiak, irakurketak, dotrina, otoitzak, kantak eta, bereziki, aitortzak, bertako ama-hizkuntzan egitea. Arrazoiak, ez bairik gabe, hori agintzen digu.
- 2) Herriaren ama-hizkuntza lantzearen beharra. Arrazoi nagusi hauek ematen ditu:
- a) Elizak hala agintzen duelako (aitzineko atalean aipatutako doktrina, gomendio eta abarren arabera).
- Misio herrietakoek (beltzek, txinatarrek...) eskubide hori baldin badute, nola ulertu euskaldunek (‘Baskoniakoek’ Intxaurrondoren hitzetan) ez izatea?
 - Baina nola gauzatu ahal izanen dute euskaldunek eskubide hori herrietara joaten diren apezek ez badute euskaraz egiteko gaita-

sunik, hots, seminarioko ikasketa guziak latinez eta erdaraz egin badituzte, euskara ez badakite edo, jakinda ere, hizkuntza bera eta euskal kultura eta literatura landu ez badituzte?

- Horregatik, gainera, euskara ez da bertze edozein hizkuntza bat bezala ikasi behar, hizkuntza propio bat bezala baizik, seminarioko ikasketa prozesuan zehar etengabe erabiliz, irakurriz, idatziz, apez egindakoa gai izan daitezen parrokiako eguneroko bizian behar bezala moldatu ahal izateko.
- Eta ohartarazten du ardura hori apezgai guziena dela, baita Erriberakoena edo euskaraz jadanik egiten ez den herrietakoak direnena ere. Bi arrazoi hauengatik: 1) euskara Nafarroa osoko ondarea delako eta euskara jakitea nafar guztien eskubidea; 2) apez nafar guzien eskubidea ere badelako elizbarrutiko edozein parrokiatan zerbitzatu ahal izatea.

- b) Euskara Nafarroako berariazko hizkuntza denez gero, eta mendez mende, azkenekoetan bereziki, murrizten joan bada ere, nafar guzien ardura eta obligazioa delako hain gurea den hizkuntza galtzen ez uztea.
- c) Espainiako ondarea ere badelako, gureganaino iritsi den hizkuntzarik zaharrena, Espainiako ondare bizia, alegia. Eta galdera hau uzten du airean: harrizko, metalezko... monumentu historikoak zaintzen eta babesten hainbertze ahalegin egiten aritu eta ari den estatua, zer egiten ari da iberiarren garaiaz geroztik gelditzen den ondare bizi hau salbatu eta indartzeko?

Hitzaldiaren amaierako hitzak apezgaiei zuzendutako erregu eta aholku hitzak izan ziren: “zuek zarete itxaropena eta zuena da erantzukizuna. Ikas ezazue euskara!”.

Intxaurrondok Muxika apezpikuarengan aurkitu zuen ordura arte elizbarrutian euskarari eman ez zitzaion babes instituzionala. Horren seinale argia dira handik bi urtera, 1928an, Muxika Iruñeko elizbarrutitik Gasteizkora joan berrian, argitara eman zuen *Método Práctico del Euskera* liburuaren sarreran apezpiku ohiari eskaini zizkion esker oneko hitz hauek:

Muxika ta Ufestarazu'ko Yaun aundizki eta Agurgarri, Gasteiz'ko Gotzain, eta Iruñ'eko izanari. Berofi, bai, gure oitura on da garbien zaindariari; gure abesti atseginkor eta goiargituen maitaleari; gure euskera maitea elizetan indartu eta, elizbafuti oni zuzendu dizkion Artzai-Eskutitzetan, goralduek ofi; euskaldunekin euskeraz mintzatzeaz lotsatzen ez den euskaldun zintzo ta leyatsu ofi, biotzaren erdi-erditik... Egileak.

6. Ondorengo urteetako bilakaera: loralditik urritasunera

Ikasturteek aitzina egin ahala gauzak pixkanaka aldatzen joan ziren eta eskola orduak jaisten. 1925etik 1929 bitartera, Filosofiako lehenbiziko mailan euskarak derrigorrezko ikasgaia izaten segitu zuen eta eskola ordua egunerokoa; bigarren mailan ematen zena, ordea, Gramatikako laugarren mailan ezarri zen, baina eskola egunero ematetik astean hiru egunez ematera pasatu zen.⁵

1929an Blas Fagoaga erratzuarra izendatu zuten irakasle. 1929tik 1936ra bitartean Euskara ikasgaia Filosofiako lehenbiziko mailara mugatu zen, eguneroko eskolarekin jarraitu bazuen ere.⁶ Gerra Zibilaren ondotik murrizketak eta eskola ordu kopuruaren jaitsiera hagitik nabariagoak izan ziren. 1939-1940 ikasturtean astean hiru egunez soilik irakatsi zen eta 1940-1948 bitartean batere ez, salbu 1940-1941 ikasturtean, zeinetan Teologiako 5. mailakoek, apez ordenatuko zirenek alegia, astean bi egunez izan zuten euskarazko eskola. 1948an berrezarri zen eta astean ordu bakarreko eskola

⁵ Kontuan izan behar da garai hartan Seminarioan apez izateko ikasketek 12 urteko iraupena zutela, honela banatuak: Gramatika (edo Humanitateak) 4 urtez, Filosofia 3 urtez eta Teologia 5 urtez. Gramatikako ikasturte guztiak ez ziren nahitaez Seminarioan egiten, bai baitziren zenbait herritan "Preceptoría" izeneko ikastetxeak, bertako apezzen ardurapean funtzionatzen zutenak. Horietan, kasuan-kasuan, urte bat, bi edo hiru egin zitzaizkion, baina laugarrenerako denek Iruñeko Seminarioa joan behar izaten zuten.

⁶ Aipatzekoa da M. Muxika apezpikua Gasteizko elizbarrutira joan ondotik, Tomás Múniz de Pablos, Huelvakoak, izendatu zutela Iruñerako, eta berehala nabaritu zela atzerakada euskal gaietan (Drona 2007: 282-284).

eman zen. 1953. urtera arte Filosofiako bigarren mailan, eta orduz geroztik 1966ra arte (B. Fagoaga zendu zen arte) lehenbizikoan.

Laburbilduz, hau izan zen katedra ezarri zenetik 1966. urtera arte Euskararen irakaskuntzaren bilakaera:

- a) Lehenbiziko hiru ikasturteetan (1922-1925) Euskara Filosofiako lehenbiziko eta bigarren mailako ikasle guzientzat eguneroko eskola ordua zuen derrigorrezko ikasgaia izan zen.
- b) Hurrengo lau urteetan (1925-1929) lehenbiziko mailan eguneroko eskolarekin jarraitu bazuen ere, bigarren mailan edo Gramatikako laugarrenean astean hiru egunekoa izatera pasatu zen.
- c) 1929tik aitzina lehenbiziko mailara bakarrik mugatu zen.
- d) 1936-1948 epean (aipatutako 1940-1941 ikasturtea kenduta) ez zen irakatsi.
- e) 1948tik 1966 bitartera maila batean irakatsi zen (Filosofiako lehenbiziko mailan, gehienbat) baina astean ordu bakar batez soil-soilik. Beraz, 1922an abian jarri zen katedraren eskola orduak 1929rako % 50era murriztu ziren eta 1948tik aitzina % 10era.

Informazio osagarri gisa aipatu behar da B. Fagoagak euskaraz zekiten Teologiako apezgaiei eskolaz kanpoko klase batzuk ematen zizkiela. Bertzalde, 1960-1966 urteen bitartean etxetik euskara zekiten Gramatikako ikasleei astean ordu bateko eskola eman zitzaizen, B. Fagoagak 3. eta 4. mailetakoei eta Juan Apezetxeak⁷ 1. eta 2.ekoei.

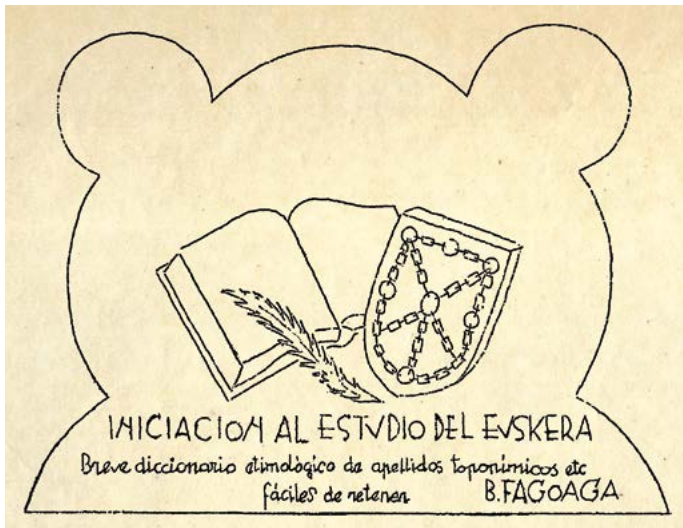
Blas Fagoagaren *Annotationes professoris*

Erran bezala, 1929tik 1966. urtera arte B. Fagoagaren esku egon zen katedra horren ardura. B. Fagoaga doktorea zen eta 1950ean euskaltzain urgazle izendatua. Seminarioko ikasturte bakoitzeko *Kalendarium*ean ikus-

⁷ Goizuetan 1930ean jaioa. Teologian doktorea, Iruñeko Seminarioko irakasle izana erretiroa hartu arte, eta euskaltzain urgazlea.

ten ahal da Fagoagak epe luze batean, 1956ra arte, Intxaurrendoren materialak erabili zituela, eta 1957tik aitzina, ordea, berak prestatutako *Annotationes professoris*. Azken epe horretan, behinik behin, erratzuarraren xedea ez zen hizkuntza bera ikaslaraztea izan, bertzeak bertze, erabat ezinezkoa zelako helburu hori lortzea astean ordubetez eskolak emanda. Hortaz, Filo-sofiako lehenbiziko maila 1960ko hamarkadan egin genuenek egiaztatzen ahal dugu Fagoagaren eginahalik handiena izan zela euskara Nafarroako ondare historiko eta kulturalaren ikuspegitik azaltzea. Bi alderdi garatzen saiatu zen nagusiki. Batetik, ahalegindu zen artxiboetako agirietatik eta tes-tu zaharretatik hartutako zenbait lekukotasunez baliatuz, euskarak garai batean Nafarroan izan zuen hedadura eta mendeetan zehar jasaten ari zen murrizketa ikusarazten. Eta, bertzetik, berak prestatutako hiztegia (mila eta bortzehen sarrera inguru zituena) ikasle guziei ikasarazten, ohi zuen exijen-tziarekin buruz ikasarazten, hain zuzen ere. Hiztegi horri izenburu hau eman zion *Iniciación al estudio del euskera. Breve diccionario etimológico de apellidos toponímicos, etc. fáciles de retener*.

1. **irudia.** Blas Fagoagaren hiztegiaren azala, Iruñeko Seminarioko ziklostilean atera ohi zena



Eduki aldetik, hiztegi horretako sarrera gehienak toponimoak edota deiturak ziren eta, neurri txikiagoan, Nafarroan jadanik euskaraz hitz egiten ez zen herri aunitzetan erabiltzen edo ezagutzen ziren hitz arruntak eta esapideak. Argi dago helburu bikoitza erdiesten ahalegintzen zela, hau da, ikasleei ikusarazten beren familietako deitura nahiz beren herrietako toponimo aunitz, hein handi batean, euskal sustraikoak zirela, eta, horrekin batera, gaztelaniazko hizkeran entzun eta erabili ohi zituzten zenbait hitz eta esapide euskararen ondarekoak zirela. Erraten ahal da xede bikoitz hori lortu zuela, ikasle guziak ongi jabetzen baitziren bi errealitate horietaz.

B. Fagoaga 1966an zendu zen, eta hurrengo urteetan, bertze elizbarruti batzuetan gertatu bezala, Iruñeko Seminarioa ere ikaslez husten joan zen, bai Filosofian bai Teologian, eta Seminario Txikia (Gramatika deitzen zitzaiona), “San Migel Aralarkoa”, Batxilergoko ikastetxe bilakatu zen.

7. Azken hamarkadetako bilakaera: urritasunetik desagertzera

1969an Iruñeko elizbarrutiak *Centro Superior de Estudios Teológicos* (CSET) zentroa sortu zuen apez ikasketak egiteko. Sei mailaz osatutako karrera hasiera batean, eta bortzekoa geroago. Euskarari dagokionez, ikastetxeko urtez urteko *Kalendarium*aren arabera, 1987tik 2000ra 2. mailako derrigorrezko ikasgaia izan zen, astean bi orduko iraupenarekin. 1988tik 1996ra Kepa Ezeolaza⁸ izan zen irakasle, eta 1996tik 2000ra Susana Preboste.⁹ 2000. eta 2005. urteen bitarteko *Kalendarium*ek diote Euskara ematen zela, baina ez dute zehazten ez ordutegirik, ez irakaslerik, eta, gainera, epe horretako azkeneko hiru urteetan hautazko gaia (“asignatura opcional”) izan zela. Azkenik, 2005etik aitzina, gaur den egun arte, euskararen aipamenik ere ez da ageri ikasketen plangintzako gaien artean.

⁸ Aurizberri 1935 - Iruñea 2018. Apeza. Euskal Filologian lizentziaduna.

⁹ Iruñean 1964an jaioa. Filologia Hispanikoan lizentziaduna.

Orain dela mende bat, 1920ko hamarkadan, euskarak Iruñeko elizbarrutian izan zuen loraldiaren oinarria elizbarrutiko arduradunek, apezpikuak bereziki, agertutako jarrera baikorra izan zen. Azken berrogei urte hauetan pixkanaka gauzatzen joan den beherakada ere eliz agintari nagusiek izandako jarreran oinarritzen dela ematen du. Hala ondorioztatzen da, behinik behin, Pello Apezetxea apez eta ohorezko euskaltzain zenak 2003an argitaratu eman zuen “Elizaren euskararekiko jarrera Nafarroan” artikulua araberan (Apezetxea 2003: 769-787). Erabat kezkatua Nafarroako Elizan ikusten zuen egoerarekin, bi galdera nagusi hauek planteatu zituen: zein da Elizaren ideia eta balorazioa euskarari buruz? zein Elizaren norabidea gai honetan? (771. or.).

Horien inguruan garatu zuen bere lan mamitsu eta zehatza. Euskararen balioaren ikuspegia azaldu ondotik, aurkeztu zuen Elizak nola balioetsi zuen euskara aitzineko mendeetan eta, ondoren, nola balioetsi zuen azkeneko urteetan.

Vatikanoko Kontzilioaren ondorioz soinu berriak plazaratu zirela zioen, positiboak bere ustez. Horien artean 1974an Mendez eta Larrauri apezpikuek “Nota pastoral sobre el euskera” idazkian adierazitakoa, alegia, herriak eta herritarrek badutela eskubidea, ez bakarrik hizkuntza erabiltzeko, baita beren kultur zainei sendo eusteko ere. Apezpikuek emandako bertze argudioen artean, hau azpimarratu zuen:

Elizak uste du bereziki lehiatu eta saiatu behar duela zaintzen eta lantzen kultur ondasun handi hori. (779. or.)

Eta 1981ean Cirarda apezpikuak “Ohar zenbait euskarari buruz” izeneko idazkian honela zioen:

Euskera, erdara bezala, Elizaren hizkuntza ofiziala izanen da Nafarroan. (...) Hiltzeko zori larrian dagoen egiazko orogailu bizia baldin bada euskera, buruz eta gogoz ahal egin behar dugu denok, Eliza barne, beraren salbatzeko. (779. or.)

Ondoko urteetan, ordea, Elizaren praktika ez zen egindako adierazpenen ildo beretik gauzatu. Erraterako, 1986ko Apaiz Kontseiluaren bilkura batean, euskal hizkuntza eta kulturaren inguruan proposatutako zazpi puntue-

tatik bakar batek ere ez omen zuen onarpenik lortu, ezezko botoek baiezkoak bikoiztu zituzten eta. Atzerakada nabaria, hain zuzen ere, zazpi puntu horietatik bat honako hau zelarik:

Euskarari dagokionez gureak egiten ditugu apezpikuek 1974an (Mendezek eta Larraurik) eta 1981ean (Cirardak) burututako go-goetak. (782. or.)

Bide beretik joan ziren 80ko hamarkadaren amaiera aldera euskarari buruz aurkeztutako proposamenak.

Hurrengo hamarkadatik aitzina (Sebastián apezpikuaren garaian), euskararen erabilerari dagokionez, ez zuen gaiak hobera egin. Apezetxeak hutsune handiak ikusten zizkion Elizari euskararen erabileran:

Gaur egun, izan ere, lehen ez bezala euskara irakaskuntzan eta komunikabideetan nahiz administrazioan sartu denean, neurri mugatuan bederen, elizak protagonismoa galdu du euskararen erabileran, eta, beharbada horregatik, Bibliako Loten emaztearena egiten du gero eta gehiago, gibelera begiratu, gibeledu iduri bihurtuta gelditu. Eliza eta euskara gaia aipatzen den aldiro, aitzineko mendeetan egin duena nabarmentzen da, batez ere. (778. or.)

Eta apezgaien prestaketari dagokionez, honako hau aipatu zuen:

Errate baterako, gaur prestatzen diren apez berriei ez zaie euskara jakitea eskatzen, ez dira elebidun egiten elizbarrutiko izaera kulturari erantzuteko. Mali edo Nigeriara misio lanetara joaten den Europako apezaren lehenengo lana hango hizkuntza ikastea izaten bada, zergatik ez zaie arduradunei bururatzen Nafarroan apez egiten denak euskara ikasi behar duela? (785. or.)

Baieztapen horiek 2003koak dira eta, gorago aipatu bezala, ondoko urteetan (2005az geroztik, hots, Sebastiánen azkeneko urteetan eta Pérez apezpiku den 2007tik hona) euskara bera desagertu da apez izateko ikasketan plangintzan.

Beraz, euskararen katedra sortu zeneko mendeurrena betetzean egiaztatzen ahal da hasierako loraldi hura zimeldu ez ezik, ihartu ere egin dela, Euskara apezgai guziendako derrigorrezko ikasgaia izatetik, orain dela ho-

geiren bat urte hautazkoa izatera pasatu eta hondarreko hamazazpietan erabat desagertu baita ikasketetako plangintzetan.

8. Erreferentzia bibliografikoak

APEZETXEA, Pello (2003). «Elizaren euskararekiko jarrera Nafarroan», *Euskera* 48 (2003): 769-787. Euskaltzaindia.

DRONDA, Javier (2007). «El clero navarro ante el euskera en los años de entre-guerras», *Fontes Linguae Vasconum* 105 (2007): 271-298. Iruñea: Nafarroako Gobernua.

El Pensamiento Navarro egunkaria, 8127. zk., 1923-06-08. Iruñea.

ERIZE, Xabier (1997). *Nafarroako Euskararen Historia Soziolinguistikoa (1863-1936). Soziolinguistika Historikoa eta Hizkuntza Gutxituen Bizitza*. Nafarroako Gobernua.

Euskaltzaindiaren 1920. eta 1924. urteen bitarteko batzar-agiriak, *Euskera* (1925). Euskaltzaindia.

INTXAURRONGO, Miguel (1926). *La Iglesia y el Euskera. Obligación de hablar al pueblo en su lengua nativa y de cultivarla*. Iruñea: Imp. Federación C. S. M.

——— (1928). *Método Práctico del Euskera*. Iruñea: Librería José Aramendia.

Iruñeko Elizbarrutiko agerkari ofiziala (*Boletín Oficial del Obispado de Pamplona*), 1920. eta 1932. urte bitartekoak. Iruñeko Seminarioko Biblioteka.

Iruñeko San Migel Seminarioko *Kalendarium* (edo *Ratio Studiorum in Annum Academicum*), 1939. eta 2022. urte bitartekoak. Iruñeko Seminarioko Biblioteka.

JIMENO JURÍO, Jose María (1997). *Navarra, Historia del Euskera*. Tafalla: Txalaparta.

Nafarroako Foru Diputazioaren 1922ko agiriak (*Actas de la Diputación Foral y Provincial de Navarra*, Agirien 184. eta 185. liburukiak). Nafarroako Errege Artxibo Nagusia.

URMENETA, Blanca (1996). *Navarra ante el vascuence: actitudes y actuaciones (1876-1919)*. Gobierno de Navarra.